

Miško Kranjec

Pregled dogodkov leta 1918 in 1919 v Prekmurju

Prvo svetovno vojno so Prekmurci sprejeli kot najbolj pravično in neizbežno povračilno, živeč pod apostolskim kraljem, v apostolski državi in v edini zveličavni katoliški veri. V okviru, ki se je že dolgo kril z današnjimi mejami Prekmurja, je živel kakih 90.000 prebivavcev, od tega, z gospodi in uradništvom vred, skoraj 20.000 Madžarov. Kar se je šolalo na Madžarskem, se je do kraja pomadžarilo. Njihova nacionalna zavest je bila madžarska. V tem se tudi duhovščina ni razlikovala od druge gospode. Celo Klekl st., ki je izdajal in urejal na Ivanoczyjevo pobudo ustanovljeni prekmurski tisk, se v tem ni razlikoval od drugih. Gre mu sicer priznanje, da je s tem tiskom v najhujših časih madžarizacije gojil med ljudmi slovensko zavest, uvedel je celo gajico, sicer pa je bil vnet privrženec svetofranske krone.

Socialni položaj tega slovenskega življa v Prekmurju je bil brezupen. Tlačanstvo je sicer bilo na Madžarskem leta 1848/49 odpravljeno, zemlja pa je ostala neokrnjena v rokah veleposestnikov, grofov in cerkve. Le nekaj malega je bilo v rokah nekaterih kmetov. Večina ljudi je bila brez zemlje ali pa je imela le kak oral. Vaški človek — in to po vsej Madžarski — je bil še dalje prepuščen na milost grofom. Socialnemu zatiranju se je v Prekmurju pridružilo še nacionalno zatiranje, to pa je bilo v dobršni večini na Madžarskem, saj je drugih narodnosti bilo na Madžarskem nad dobro polovico: Slovaki, Rusini, Romuni, Srbi, Hrvati, Slovenci, Nemci. V našem stoletju so začeli Madžari s pospešenim brezobzirnim raznarodovanjem drugih narodnosti. V takem položaju je Kleklov tisk bil le droben žarek.

Ta žalostna podoba v narodnostnem pogledu se je v zadnjih letih vojne nenadoma temeljito spremenila. Klekl sam je moral ugotoviti, da je zadnje leto vojne bilo za priključitev k Jugoslaviji v dolnjem delu Prekmurja, v širokem pasu ob Muri vsaj 80 %, v gorenjem, na Goričkem pa vsaj 70 %.

Ravno tako nenadoma in silovito pa se je budila v miselnosti prekmurskega človeka zavest o njegovem klavnem socialnem položaju, kar je maja 1918 tudi sam Klekl zapisal v Novinah: »Naše ljudstvo je do sedaj bilo daleč od puntarskega mišljenja, toda njegov žalosten položaj je kriv, da se med našimi poljedelci širi duh ruskih boljševikov.« Nacionalno prebujenje je dobilo nekaj svoje opore že v samem nasilnem raznarodovanju, majniški deklaraciji, Wilsonovih pogojih centralnim silam za sklenitev miru, v samoodločbi narodov, nekaj pa tudi v oktobrski revoluciji.

Majniško deklaracijo, posebej še misel na priključitev k Sloveniji in k nastajajoči Jugoslaviji so zanesli v Prekmurje štajerski duhovniki in študentje, vendar zanjo ni smel nihče propagirati, je pa vprašanje očitno že silno dozorelo, da je tako rekoč prek noči zajelo vso pokrajino. Za širjenje duha boljševikov, kot

to imenuje Klekl, pa v Prekmurju vobče ni bilo nikogar. Dežela ni premogla industrijskega proletariata, razen peščice delavcev v Lendavi in Soboti, ki pa, če bi že bili revolucionarno razporeženi, niso imeli nikakega vpliva na vasi. Frontni vojaki tega duha tudi niso mogli zanašati med ljudi, saj so se le redki vračali domov. In vendar, duh boljše vizma se je očitno nevarno in naglo širil med ljudmi.

Kakor je to spontano prebujanje in širjenje velikih idej, ki jih je sprožila oktobrska revolucija, dragoceno, je tragično za nadaljnji razplet, da namreč ni bilo nikogar, ki bi te sile zavestno zbiral in strnil v obči upor. Na Madžarskem so delavci-vojaki ubili vojnega hujskača in predsednika vlade grofa Tissa. Madžarska je konec oktobra sprejela Wilsonove pogoje za mir. Fronta je razpadala, prvi vojaki so se že vrnili domov. In že 2. novembra je vaški proletariat Goričanov v Medmurju začel z uporom. Četrtega novembra je zagorelo po Prekmurju, začelo se je popoldne v Beltincih, se zvečer nadaljevalo v Črenšovcih, naslednji dan, bil je semanji dan, je nekaj tisočglava množica razbijala po Beltincih grad, notaršijo, trgovine, sinagogo. Zvečer istega dne so se vzdignili Poljanci, Hotizanci, zavrelo je tudi po Lendavi in še po nekaterih vaseh. Vtem je val upora te obče ljudske revolucije zajel že celo Medmurje. Upor se je naglo širil, sedaj tudi že po madžarskih vaseh sombateljske in zalaegerseške županije, nič manj nevarno pa vobče po vsej Madžarski. Ljudski srd se je obrnil proti oblasti, notaršijam, žandarmerijskim postajam, gradovom. Ljudje so začeli zasegati veleposestniško zemljo. Bila je enkratna priložnost, da se zruši tisočletna, še sedaj napol fevdalna Madžarska, država socialnih in narodnostnih zatiranj. Toda Madžarska v tem trenutku ni premogla niti enega samega količkaj pomembnega organizatorja, ki bi bil združil vse te sile, pognal v boj še industrijski in mestni proletariat, ko je bila oblast popolnoma v razzulu.

Revolt vaškega proletariata je obtičal v slepi ulici. Buržoazija si je opomogla. Na pomoč ji je priskočila socialna demokracija, ki je imela močan vpliv na industrijski proletariat in ki je propagirala slogo. V naglici ustanovljene narodne straže po mestih, dobro oborožene, so pod vodstvom izkušenih oficirjev z mitraljezi in topništvo navalile na vasi in v krvi zadušile prve korake te obče ljudske revolucije, ki je bila vsa pod vplivom idej oktobrske revolucije. V Medmurju je z vasmi krvavo opravil prekmurski rojak nadporočnik Viljem Tkalec. Dal je obesiti in postreliti nad sto ljudi. Gospoda je obešala tudi po Prekmurju. Prekmurski revolucionarji niti na Štajerskem niso našli nikakršne opore, saj se je ljutomerska gospoda ravno tako vzdignila proti revolucionarni štrigovi in jo zadušila.

Medtem se je vrnil v Budimpešto iz Rusije revolucionar Bela Kun, ki je sodeloval v oktobrski revoluciji in ki ga je poslal na Madžarsko Lenin, da vzdigne deželo v revolucijo. Komunistična stranka se je ob občem pomanjkanju, korupciji in inflaciji naglo širila, česar vlada ni mogla preprečiti niti s tem, da ji je uspelo dobršen del vodstva zapreti. Vlada, ki se je s pomočjo socialne demokracije skušala konsolidirati, se je lotila reševanja narodnostnega vprašanja, da bi prehitela mirovno konferenco v Parizu in obšla samodločbo narodov, ko bi se narodi in narodne manjšine izrekle za neločljivost od Madžarske. V Prekmurju sta stopila v ospredje dva duhovnika — Jože Klekl st. s katoliško duhovščino, in protestantski profesor bogoslovja dr. Bela Obal, ki je postal vladni komisar za manjšinska vprašanja sombateljske županije. Klekl je z duhovščino sestavil avtonomni načrt za Slovensko krajino, kakor je imenoval Prekmurje. Posebne volje do pogajanj ni pokazal, vlada v Budimpešti pa tudi ne.

Marca 1919 se je položaj na Madžarskem na mirovni konferenci v Parizu na moč poslabšal. Medtem ko se je Hrvaška s Slavonijo, Liko in Primorjem že novembra odtrgala od Madžarske, so sedaj velesile zahtevale še brezpogojni odcep Slovaške in Erdeljske, v nevarnosti pa je bila tudi Vojvodina. Ko je predsednik republike, demokrat in zahodnjak grof Károlyi sprevidel, da Madžarske ne more več rešiti pred revolucijo, če privoli v zahteve mirovne konference, je prepustil oblast komunistični stranki in socialni demokraciji, ki sta se združili v enotno delavsko socialistično stranko. Na Madžarskem je zavladal proletarijat, da izvede revolucijo do kraja, prvenstveno pa da očuva celovitost Madžarske. Osrednja osebnost vlade sovjetov na Madžarskem je bil komisar za zunanje zadeve Bela Kun. Vlada je napovedala vojno antanti. Velikaši in najbolj zagrizeni sovražniki nove oblasti so bežali iz države. Nova oblast je bila po županijah in okrajih sestavljena čez noč brez odpora. Imenovani so bili direktoriji treh članov in ljudski komisarji. Za somateljsko županijo, kamor je spadal tudi soboški okraj, je postal prvi član direktorija in hkrati ljudski komisar najvplivnejša, odločujoča oseba Prekmurec dr. Bela Obal, ki si je že v teh mesecih pridobil v županiji precej ugleda. Čeprav profesor bogoslovja, je bil član socialne demokracije že pred vojno, v stranki pa vidna oseba. Ta je zaupal vlogo ljudskega komisarja za Prekmurje oziroma za soboški okraj svojemu sorodniku Viljemu Tkalcu, ki je januarja postal član socialnodemokratske stranke.

V Soboti so naglo sestavili direktorij iz članov socialne demokratske stranke. Komunistov v Soboti vobče ni bilo. Edini komunist v direktoriju je bil študent Füleki: bil je sicer domačin, ki pa je živel v Budimpešti, kjer se je Obal dobro spoznal z njim. Očitno ga je Obal poslal Tkalcu v pomoč. V Soboti in sploh v Prekmurju je čez noč zavladal boljševizem. Soboško prebivavstvo je sprejelo te spremembe, ki so mu zagotavljale, da bo Prekmurje ostalo pod Madžarsko, kot neizbežno nujnost in še kar z zadovoljstvom. Grofje so tudi iz Prekmurja pobegnili, vsaj začasno, v sosedno Avstrijo.

Tkalec se je lotil dela zelo agilno. Začel je zbirati okrog sebe zgolj prekmursko, domačo inteligenco, predvsem učitelje. Kleklu je vzel njegov list Novine, dal napisati na zaglavje poziv proletarcem vsega sveta na združitev. Toda njegovi uredniki so vrgli iz lista gajico, uvedli spet madžarski pravopis, jezik pa napravili že skoraj nerazumljiv. Največ naporov pa je vložil Tkalec v to, da bi Prekmurje spravil pod enotno upravo in ustvaril iz njega avtonomno kulturno pokrajino, da bi tako izbil iz rok zahtevo po samoodločbi vsem, ki so se hoteli odtrgati in priključiti Jugoslaviji.

V tem ga je podpiral njegov stric dr. Obal, vendar oblasti ni mogel raztegniti nad Lendavo, ki je spadala pod drugo županijo. Pri delu mu je za prvi čas treba priznati mnogo dobre volje in iskrenosti. Boljševiško oblast je skušal razširiti na vasi z ustanavljanjem direktorijev. Tu pa so se mu vrivali v vodstvo bogati kmetje in celo župniki. Vaški proletarijat je ostal odrinjen. Sicer pa je bil odrinjen po vsej Madžarski že ves čas, od novembra, ko so ga v revolucionarnem poletu strli in krvavo obračunali z njim.

Revolucija Bele Kuna ga je prezrla, ko je zemljo vzela grofom in cerkvi, vendar je ni razdelila med proletarijat, pač pa jo je podržavila. Nad pet milijonov vaškega proletariata po Madžarskem, ki se je novembra pognal v upor za zemljo,

je ostal odrinjen zunaj revolucionarnega procesa. Namesto da bi bil trdna opora revoluciji, je postal zlata rezerva za tistega, ki mu bo dal vsaj dela in kruha, čeprav je sicer res, da se je madžarska »rdeča vojska« v dobršnem delu rekrutirala ravno iz njegovih vrst.

V Lendavi so v direktoriju bili poslovodja v dežnikarni, natakak in obrtnik, toda še preden so mogli karkoli ukreniti, se je meščanstvo že organiziralo v kontrarevolucijo, in sicer pod vodstvom Fanglerja in ing. Sebeščena. Že aprila jima je uspelo zbrati mnoge oficirje, odvetnike, trgovce, vobče gospodo, preslepili so obmejno vojaško posadko, se za primer poraza in potrebnega umika dogovorili z jugoslovansko vojsko v Murskem Središču in hoteli zavzeti Zala Egerszek, kjer je bilo tudi vse pripravljeno za napad na boljševiško delavsko republiko, za napad na Budimpešto. Dvema proletarcema, kaplarju Fehérju in naredniku Vargi, pa je uspelo ponovno pridobiti vojsko, da so osvobodili zaprti direktorij in zajeli skoraj ves kontrarevolucionarni štab. Na pomoč jim je iz Sobote priskočil še sam Tkalec s svojo vojsko. Toda prav isti Tkalec je konec maja v Soboti organiziral mnogo nevarnejšo zaroto proti boljševizmu. Tudi ta se je oprl na oficirje v Soboti, na odvetnike in drugo gospodo in na trgovce. Prek grofov Szapáryja in Bathianyja, ki sta si ga pridobila, se je povezal s široko kontrarevolucijsko zaroto madžarskih velikašev v Avstriji na Dunaju. Proglasil je 30. maja Murško socialistično republiko, vladi sovjetov v Budimpešti pa sporočil, da je ne kani napasti, le da ustanavlja samostojno državo, za katero pa še ni določil jasnih meja. Za svoje kontrarevolucionarno dejanje se je zvezal tudi s črensovškim upokoženim župnikom Kleklom, ki ga je bil voljan vsestransko podpreti. Jugoslovansko vojsko v Radgoni je zaprosil ne le za nevtralnost, temveč tudi za pomoč v orožju in vojaštvu. Zaroto je odkril študent in komunist Füleki, nekoč njegova desna roka. Budimpešta je poslala delavske bataljone, ki so prodirali v Prekmurje z dveh strani in v treh dneh premagali Tkalčevo vojsko. Tkalec se je umaknil v Avstrijo, od tam pa odpotoval prek Maribora v Ljubljano, kjer se je pogajal z deželno vlado in ji ponudil svoje usluge za delo v Prekmurju.

Ne pri lendavski ne pri Tkalčevi kontrarevoluciji vasi niso sodelovale, razen Kroga in Bakovcev, kjer so vaščani podprli Tkalca. Ljudje v Prekmurju so še vedno upali, da bo prišlo do priključitve k Jugoslaviji. Vaški proletariat, čeprav razočaran, ker ni dobil zemlje, se ni obrnil proti revoluciji. Še vedno je upal, da ga ta ne bo prezrla, ko ga že ni znala mobilizirati v svoje vrste, kar se je nazadnje izkazalo za zelo usodno, ni pa bil zmožen, da bi iz lastnih sil priskočil na pomoč.

Po Tkalčevem porazu so domačini v Prekmurju bili odrinjeni od oblasti. Kurz politike je bil ostrejši. Ustanavljale so se komunistične organizacije. Pokopana pa je bila misel na kakršno koli avtonomijo.

Trije Prekmurci igrajo vidno vlogo v vsem tem revolucionarnem in protirevolucionarnem dogajanju: Jože Klekl st., dr. Bela Obal in Viljem Tkalec. Jože Klekl je bil katoliški duhovnik in kakor si je s svojim tiskom pridobil precej zaslug, vsaj pri prebujanju slovenske narodne zavesti pri kmečkih ljudeh v Prekmurju, je sam vedno bil privrženec svetoštefanske krone. Od Madžarske se ni mogel nikdar odtrgati. Bil je konservativen človek. Postal je zagrizen sovražnik boljševizma in se je s Tkalcem zlahka spletel v kontrarevolucijo.

Viljem Tkalec, doma iz Turnišča, sin slovenskih staršev, je dvajsetleten nastopil učiteljsko in kantorsko službo v Črenšovcih. Že istega leta, 1914, se je javil kot prostovoljec v vojsko, se hrabro boril na fronti, bil odlikovan, ranjen, padel v rusko ujetništvo, se po februarški revoluciji vrnil domov, služil dalje pri obmejnih stražah, novembra 1918 pa s svojo vojsko zadušil revolucijo v Medmurju. Pod vplivom svojega strica dr. Obala je vstopil v socialnodemokratsko stranko, marca pa postal ljudski boljševiški komisar za Prekmurje. Aprila je pomagal zadušiti kontrarevolucijo v Lendavi, maja se je ukvarjal z velikim gospodarskim načrtom za soboški okraj in pravzaprav za celo Prekmurje. Toda že v drugi polovici maja se je znašel v zankah kontrarevolucionarjev v Avstriji, zasnoval zaroto proti proletarski diktaturi v Budimpešti. Po porazu in umiku v Avstrijo se je zatekel v Ljubljano, vendar brez uspeha. Nato je iskal možnosti zase pri kontrarevolucionarjih v Aradu in Segedinu, vendar se je vrnil v Prekmurje in ustanavljal belo gardo, ko je vprašanje Prekmurja na mirovni konferenci v Parizu že bilo rešeno v prid Jugoslavije. Po priključitvi se je zatekel domov, kjer so ga aretirali Kleklovi legionarji, vendar mu je uspelo pobegniti iz zaporov v Lendavi na Madžarsko.

Dr. Bela Obal, doma iz Cankove, je bil profesor bogoslovja, vendar politično dejaven človek, še pred vojno član socialnodemokratske stranke. Kot takega ga je na predlog stranke Károlyijeve vlada poslala kot glavnega komisarja v Sombathely da bi rešil manjšinsko vprašanje te županije, slovensko in nemško, in organiziral obrambo zahodne meje. Za vlade ljudskih sovjetov v Budimpešti je postal ljudski županijski komisar. Po svojem sorodniku Tkalcu je skušal na svojo roko ustvariti avtonomijo Prekmurja. Pri Tkalčevi zaroti ga ne zadene nikakršna krivda, razen da ni bil dovolj buden. Na položaju županijskega ljudskega komisarja si je pridržal v svojih rokah vse pomembnejše funkcije, sicer pa je bil priljubljen med delavstvom. Delal je iskreno v njegov prid. Po Tkalčevi izdaji je bil zamenjan na položaju, moral je v Budimpešto, ostal pa je še dalje aktiven. Bil je proti priključitvi Prekmurja k Jugoslaviji, kar pa je bila vsa prekmurska inteligenca, razen nekaj študentov, ki so študirali v Sloveniji. Po zlomu proletarske diktature na Madžarskem mu je uspelo, da se je umaknil na Dunaj. Reakcija, na čelu z velikaši in z antantno pomočjo, je zrušila mlado sovjetsko republiko na Madžarskem in se je krvavo maščevala. Na veliko so obešali. Tako rekoč ni bilo še tako majhne vasi, da ne bi koga obesili.

Raziskovanje vzrokov za poraz boljševizma na Madžarskem ne spada v moj okvir. Boljševizem na Madžarskem je vsaj za nekaj mesecev zavrnil ofenzivo evropske in sploh svetovne reakcije proti Rusiji, hkrati pa opozoril svet, da je na Madžarskem premnogo vprašanj, ki jih lahko rešuje le delavski razred.

Kar se tiče Slovenije, se ta s svojo vlado v Ljubljani ni mnogo ukvarjala z vprašanjem Prekmurja, dokler tam ni prišlo do boljševizma, nakar se je z vso vneto lotila stvari, da bi pokrajino iztrgala izpod boljševiškega jarma, kot so govorili.

Ljudje v Prekmurju, zlasti vaški proletariat, je z zaupanjem sprejel oblast direktorijev, prepričan, da bo tako naposled le prišel do zemlje. Kljub razočaranju pa ni šel na pomoč kontrarevolucionarjem ne v Lendavi ne v Soboti. Nasprotno, v Lendavi je ravno rdeča vojska, zbrana iz vrst vaških proletarcev, po prvi

zmedi prišla na pobudo kaplarja Fehérja in narednika Varge k zavesti in strla gospodo. Tudi od Tkalčeve vojske, zbrane med prekmurskimi vaškimi proletarci, se je dobršen del odtrgal od njega, ko je zvedel, za kaj gre, pa tudi vasi se niso vzdignile proti sovjetski oblasti v Budimpešti, ko so zvedele za Tkalčevo izdajo. Tkalcu so poskušale pomagati le tri ali štiri vasi ob Muri — od Bakovcev do Petanjec.

Žal, se v tem pregledu dogodkov v letih 1918 in 1919 nisem mogel nadrobneje ukvarjati z nekaterimi vprašanji, čeprav so značilna in pomembna.